

ВОЛОДИМИР РЕЗНІК,

*доктор соціологічних наук, завідувач відділу історії та теорії соціології
Інституту соціології НАН України (01021, Київ, Шовковична, 12)*

VOLODYMYR REZNIK,

*Doctor of Sciences in Sociology, Head of the Department of History and Theory
of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine
(12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)*

volodymyr.reznik@gmail.com

http://orcid.org/0000-0001-9955-0034

Теоретизування у соціології: постпозитивістська типологія Дж. Бергера, М. Зелдича мол. та Д. Вагнера¹

Вступ

Соціологи із Стенфордського університету Дж. Бергер, М. Зелдич мол. та Д. Вагнер десятиліттями упроваджували загальнонаукову методологію постпозитивізму в соціології. Одним із результатів цих зусиль стала розроблена ними типологія теоретизування в соціологічній науці. Попри її неабиякий евристичний потенціал, цю типологію вкрай зрідка використовують як аналітичне знаряддя в історико-соціологічних пошуках (Szmatka, Mazur, 1996). Наразі бракує належної систематизації її концептуальних засад, викладених у численних публікаціях стенфордських соціологів різних років. Перешкодою широкому застосуванню цієї типології в історико-теоретичних дослідженнях є дефіцит її вичерпної експлікації, зокрема увиразнення змісту і спрямованості розвитку її ключових понять. Для реактуалізації зазначеної постпозитивістської типології соціологічного теоретизування необхідне зведення та узагальнення окремих її версій різних десятиліть. Тому спробу такої експлікації власне й презентовано у цій статті. Вихідним кроком тут є розгляд ранніх версій зазначеної типології.

¹ Статтю підготовлено у перебігу виконання науково-дослідницької роботи Інституту соціології НАН України «Теоретичний синтез в сучасній соціології: підстави, проблеми, перспективи».

Цитування: Резнік, В. (2023). Теоретизування у соціології: постпозитивістська типологія Дж. Бергера, М. Зелдича мол. та Д. Вагнера. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 116–142, <https://doi.org/10.15407/sociology2023.02.116>.

Ранні версії типології теоретизування

Зелдич обґрунтував власну версію розрізнення типів теоретизування в межах певної соціологічної парадигми. Всупереч холистичному трактуванню (holistic treatment) парадигм як «унітарних мереж» (seamless webs) у доробку Т. Куна, вони розглядалися як виразно диференційовані й неоднорідно конституційовані:

«“Парадигма” є сумішшю кількох різних видів теоретичної діяльності: *теорій* у сенсі систематично взаємопов’язаних понять і пропозицій, які є загальними, емпіричними формулюваннями специфічних феноменів...; *теоретичних стратегій* у сенсі систематично взаємопов’язаних понять, настанов і стандартів..., які визначають предмет соціології та цілі соціологічного дослідження, настановляючи дослідників у виборі проблем, концептуалізаціях їх розв’язань та їх оцінюванні; і *теоретичних програм* (термін, адаптований від «теоретичних дослідницьких програм» Імре Лакотоса), що становлять собою набори взаємопов’язаних теорій — сімейства теорій..., які мають одне або кілька спільних стрижневих (core) понять» (Zelditch, 1979: p. 26).

У цій типології теоретизування комбінуються два постпозитивістські підходи — Куна та Лакотоса, репрезентовані відповідно ключовими поняттями парадигми та дослідницької програми. Вважається, що дослідницька програма постає і розвивається в рідчизі певної парадигми, а теорія — водночас в ареалах і дослідницької програми, і парадигми. Серед прикладів теорій у цьому випадку завважують теорію стратифікації К. Девіса та В. Мура і теорію інституціоналізації Т. Парсонса, а серед прикладів теоретичних стратегій — структурний функціоналізм, символічний інтеракціонізм та історичний матеріалізм. З цього погляду, теорії, теоретичні стратегії та дослідницькі програми мають різні структури, зв’язки та патерни зростання (patterns of growth). Тому в 1970-х роках у соціології спостерігалось поєднання різних тенденцій — гостра конкуренція окремих теорій, кумулятивне зростання деяких теоретичних програм і нерозв’язні мультипарадигмальні конфлікти та кризи.

Через кілька років Зелдичева типологія теоретизування у соціології була відтворена із певними уточненнями термінології у резонансній публікації Бергера та Вагнера. Йшлося вже про «розрізнення орієнтувальних стратегій (orienting strategies) (тобто метатеоретичних засад), одиничних теорій (індивідуальних теоретичних аргументів) та теоретичних дослідницьких програм (наборів взаємопов’язаних теорій)...» (Wagner, Berger, 1985: p. 697)¹. «Теоретичну стратегію» було перевизначено як «орієнтувальну стратегію», «теорію» — як «одиничну теорію», а «теоретичну програму» — як «теоретичну дослідницьку програму». Ці уточнення є радше суто термінологічними, ніж концептуальними. Усі виокремлені типи теоретизування розрізнялися на підставі відмінностей їхніх характеристик та цілей, емпіричного або теоретичного підґрунтя (кон-

¹ У цій статті Бергера та Вагнера відсутні будь-які посилання на попередню Зелдичеву версію цієї типології теоретичної діяльності у соціології (Zelditch, 1979: p. 26). Це видається вкрай дивним, особливо з огляду на тривалу попередню та подальшу плідну співпрацю трьох дослідників, що неодноразово виявлялася в оприлюдненні спільних текстів у співавторстві (Berger, Wagner, Zelditch, 1985; Berger, Wagner, Zelditch, 1992; Berger, Willer, Zelditch, 2005).

тексту), міри можливого впливу на поступ теоретизування та приріст теоретичного знання в соціології, а також функцій у цьому теоретизуванні.

Відтак Зелдич, Бергер та Вагнер вдавалися до аналізу виокремлених типів теоретизування, щоби з'ясувати природу й функції кожного з них, оцінити можливості та міру теоретичного поступу в їхніх межах, зокрема на підставі зв'язків між теоріями. Метою тут була ідентифікація типу теоретизування, який став би найінформативнішою одиницею аналізу в разі з'ясування тенденцій теоретичного поступу в соціології.

Найелементарнішим рівнем теоретизування серед попервах виокремлених трьох основних її типів вважалася одинична теорія (the unit theory). Тому найконкретнішими теоретичними конструкціями, що заповнюють предметне поле соціології і традиційно перебувають у фокусі уваги теоретиків та емпіричних аналітиків, є одиничні соціологічні теорії різних соціальних феноменів (процесів).

Одиничні теорії соціальних феноменів

Визначення цього типу одиничного теоретизування впродовж десятиліть увиразнювались і деталізувались зі зміною наголосів на різних його ключових аспектах (табл. 1).

Таблиця 1

Еволюція визначень одиничної теорії (М. Зелдич, Дж. Бергер та Д. Вагнер)

Наголос на аспекті	Визначення одиничної теорії
Абстрактність та емпіричні референції концептуалізації конкретного соціального феномену	«...[С]истематично взаємопов'язаний корпус (body) загальних понять та пропозицій, що мають емпіричне значення. Майже завжди типіово вважають, що ці поняття та пропозиції стосуються якогось абстрактно концептуалізованого, але конкретного феномену (наприклад, формування норм, інституціоналізації, аномії, девіантності, влади, статусу, справедливості тощо)» (Zelditch, 1979: p. 25).
Зорієнтованість на розв'язання конкретних соціологічних проблем	«...[Т]вердження, хоч би як ми їх називали – «пропозиції», «аксіоми», «причинні моделі» чи то будь-як інакше, – мають бути відповідями на конкретні соціологічні проблеми. Таким чином, ми можемо мати окремішні або узгоджені теорії, що стосуються різноманітних соціологічних феноменів» (Wagner, Berger, 1985: pp. 702–703).
Абстрактна концептуалізація специфічних емпіричних процесів	«...[С]истеми взаємопов'язаних понять та пропозицій, які є абстрактними та загальними, але в цілому мають емпіричне значення. Як правило, вони формулюють специфічні емпіричні процеси» (Zelditch, 1992: p. 421).
Моделювальне опосередкування зв'язку між теоретичними абстракціями та емпіричними реаліями	«Одинична теорія є сукупністю систематично взаємопов'язаних абстрактних загальних понять і принципів, яка співвідноситься з ґрунтованими на теорії емпіричними моделями, що пов'язують цю абстрактну структуру з емпіричними реаліями, можуть бути використані для пояснення специфічних конкретних феноменів. Конструювання таких теорій може настановлятися орієнтувальною стратегією» (Berger, Willer, Zelditch, 2005: p. 131).

У цьому контексті соціологи загалом використовують термін «теорія», відсилаючи до теоретичних формулювань емпіричних узагальнень конкретних фактів про певні соціальні феномени. Наприклад, серед базових аргументів теорії соціальної аномії Р. Мертона є ідея про те, що структурна невідповідність між соціетальними цілями індивідів та розподілом можливостей набуття легітимних засобів досягнення цих цілей призводить до девіантної поведінки. Тому в цій теорії використано набір понять для категоризації кількох типів девіантної поведінки, кожен з яких визначається у термінах певної невідповідності між цілями та засобами досягнення цих цілей.

Під враженнями від успіхів природничих наук розроблення одиничних теорій видається найдоцільнішою темою в обговоренні теоретичного розвитку соціології. Посилення емпіричної підтримки теорії, себто її зв'язок з даними спостережень визнають сутнісною ознакою всіх наукових знань загалом та визначальною характеристикою теоретичного зростання.

Дослідники, які мають справу з одиничними теоріями, основну частину своїх зусиль витрачають на емпіричну перевірку їх. За тим, як і наскільки ця перевірка підтверджує слушність одиничних теорій, оцінюють теоретичний поступ. У тестуванні теорії застосовують такі критерії оцінювання, як емпірична адекватність, загальність, точність, валідна дедукція (*valid deduction*) та успішність застосувань і втручань, базованих на ній (Zelditch, 1991: р. 308). Одиничну теорію вважають тим більш «розробленою» та релевантною, чим більше її емпіричних вислідів підтверджуються спостереженнями, чим більшою є різноманітність таких висновків загалом та чим частіше вони спростовують емпіричні висновки альтернативних теорій. Себто теоретичне зростання дисципліни бачиться прямим наслідком збільшення емпіричної підтримки її одиничних теорій.

Були започатковані, увиразнені, деталізовані та вдосконалені також інтерпретації інших властивостей та особливостей одиничної теорії (див. табл. 2).

Бергер та Вагнер припускають теоретичний поступ соціології на рівні одиничного або індивідуального теоретизування. Але вони вважають, що вкрай складно повністю описати та зрозуміти його без зіставлення різних версій одиничних теорій. Попри те, що одиничне теоретизування ґрунтується майже суто на зв'язках «теорія — емпіричні дані», щоби виявити поступ на цьому рівні теоретизування, необхідно також розглядати зв'язки «теорія — теорія» (Wagner, Berger, 1985: р. 704). Твердження про мінливість одиничних теорій завжди явно чи неявно передбачають порівняння їхніх ранніх та пізніших версій або одночасно утворених та наявних альтернатив їх в описанні соціологічних феноменів. На позір, одиничні теорії оцінюються як такі, що змінюються, зростають та розвиваються стосовно інших подібних до них теорій або своїх попередніх версій. Вживані при цьому терміни «зміна», «зростання» та «розвиток» вважають відносними термінами. Одинична теорія завжди бачиться відносно «точнішою», «більш застосовною» та «більше емпірично підкріпленою» порівняно з іншими теоріями. Порівняльний контекст означає більш чи менш тісний концептуальний зв'язок та більшу чи меншу спорідненість деяких одиничних теорій. Ці теорії мають певною мірою спільні концептуальні складники та струк-

тури. Точніші та краще емпірично підтверджені одиничні теорії частіше є модифікаціями або скоригованими версіями своїх менш задовільних вихідних оригіналів, ніж докорінно відмінними заміниками їх. Тому виявлення та оцінювання тенденцій поступу теоретизування в соціології має враховувати його контекстну та мультиверсійну природу, а також теоретичні або орієнтувальні стратегії, які настановляють розбудову та оцінювання одиничних теорій.

Таблиця 2

Інтерпретації специфіки, структури та функцій одиничної теорії
(М. Зелдич, Дж. Бергер та Д. Вагнер)

Наголос на аспекті	Інтерпретація одиничної теорії
Формальна або дискурсивна артикуляція та репрезентація теорії	«Одиничні теорії іноді формулюються формально, іноді дискурсивно. В обох випадках базова структура включає в себе набір понять (часом передбачуваних орієнтувальною стратегією) та набір тверджень, що пов'язують ці поняття одне з одним в описанні деякого соціологічного феномену...» (Wagner, Berger, 1985: p. 703).
Пряма чи опосередкована емпірична перевірюваність	«Одиничні теоретичні заяви є емпірично перевірюваними, прямо чи опосередковано, і конфлікти між ними часто розв'язуються через звернення до факту чи засад (reason)» (Wagner, Berger, 1985: p. 703).
Добір, категоризація та вимірювання фактів на підґрунті теорії	«...[Т]еорії становлять базис, на якому факти добирають, категоризують і навіть вимірюють. Але теорія не детермінує фактичні числові значення результатів спостереження» (Zelditch, 1992: p. 421).
Складність інтелектуальної конструкції теорії; функції, специфіка та можлива імпліцитність елементів теорії; контингентність зв'язку між різними елементами теорії; предметне концептуальне масштабування теорії	«Теорія насправді є досить складною розумовою конструкцією, що включає поняття, визначення понять, твердження про контингентний зв'язок між поняттями та твердження про межі застосування. Усі ці елементи пов'язані в одній теоретичній структурі. Поняття ... є будівельними блоками для теорій... Визначення конкретизують значення деяких із цих понять... Твердження про контингентний зв'язок (або <i>пропозиції</i>) пояснюють суть аргументації, одержаної теорією через співвіднесення понять одне з одним... У деяких випадках інші твердження (або <i>теореми</i>) можуть бути виведені з пропозицій в теорії. Нарешті, твердження про межі конкретизують пояснювальну царину для понять, пропозицій та теорем. ... Ці елементи присутні в кожній теорії, хоча деякі з них дослідник може залишити імпліцитними» (Wagner, 2007: pp. 272–273).
Різна міра унітарності та неоднакова функціональність понять у теорії	«Деякі поняття [теорії] є значно менш одиничними за характером. Наприклад, ідея ... насправді стосується цілої теорії ... (або, можливо, досить великого набору причин і наслідків, пов'язаних з поняттям). Ці складніші поняття краще розуміти як позначки для пояснювальних царин теорій, до яких вони відсилають. Вони не є окремими елементами в самих теоріях, а відсилають до всієї теоретичної споруди, побудованої з цих елементів» (Wagner, 2007: p. 272).

Теоретичні / орієнтувальні стратегії

Уявлення стенфордських соціологів про цей тип теоретизування, як і їхні уявлення про одиничні теорії, теж увиразнювалися, деталізувалися, доповнювалися, розширювалися та загалом еволюціонували впродовж тривалого часу (табл. 3).

Таблиця 3

Визначення та інтерпретації різних характеристик теоретичної / орієнтувальної стратегії (М. Зелдич, Дж. Бергер та Д. Вагнер)

Наголос на аспекті	Визначення теоретичної / орієнтувальної стратегії
Складники теоретичної стратегії, певна незалежність їх одне від одного та вільне комбінування	«Вони (стратегії. — В.Р.) складаються з (1) визначень предмета соціології, (2) концептуалізацій базової природи цього предмета, (3) уявлень про те, що в ньому є проблематичним, (4) настанов для формулювання проблем та їх розв'язань, (5) цілей соціологічного дослідження, (6) методологічних пресупозицій (теорії пізнання та реальності), (7) методів (логіки) спостереження та умовиводу та (8) критеріїв оцінювання. Ці частини певною мірою не залежать одна від одної, отже, здатні по-новому поєднуватися з іншими припущеннями. Тому синтез, поділ та еkleктизм — звичайні речі...» (Zelditch, 1979: pp. 26–27).
Настановлення та орієнтування теоретиків орієнтувальними стратегіями	«Подібно до Кунових парадигм, теорії такого роду забезпечують настановлення або стратегії для розуміння соціальних феноменів і пропонують правильну орієнтацію теоретиків щодо цих феноменів; вони є орієнтувальними стратегіями» (Wagner, Berger, 1985: p. 700).
Пресупозиційна, настановлювальна та неемпірична природа теоретичних стратегій	«Теоретичні стратегії є системами понять, цінностей, пресупозицій і настанов, які, хоча і є неемпіричними, спрямовують формулювання спеціальних субстантивних емпіричних теорій» (Zelditch, 1991: p. 303).
Метатеоретичність теоретичних стратегій	«“Теоретична стратегія” є метатеоретичною структурою, метою якої є настановлення розбудови спеціальних емпіричних теорій» (Zelditch, 1991: p. 311).
Конфігураційність метатеоретичних позицій теоретичних стратегій	«Теоретичні стратегії є окремими конфігураціями метатеоретичних позицій, які скеровують розбудову теорій та проведення досліджень, тобто цілі дослідження, цінності, такі як ціннісний нейтралітет, онтологічні пресупозиції, що постулюють реальність, зовнішню для спостерігача, і настанови, такі як “пояснення соціальних фактів через соціальні факти”» (Zelditch, 1992: p. 421).
Диференціація онтологічних та епістемологічних складників стратегії від її методологічних складників	«Орієнтувальна стратегія складається не тільки з широкого набору цілей і онтологічних та епістемологічних пресупозицій, а й із більш конкретних субстантивних та методологічних настанов та критеріїв оцінювання, що лежать в основі проведення соціального дослідження» (Berger, Willer, Zelditch, 2005: p. 131).

Базисний та фундаментальний рівень специфікацій природи соціальної реальності та методології її досліджень в орієнтувальних стратегіях	«...[O]рієнтувальні стратегії пояснюють фундаментальні онтологічні та епістемологічні припущення, які настановляють роботу теоретика. Вони специфікують природу соціальної реальності, а також те, як слід досліджувати цю реальність. Ці специфікації є фундаментальними; вони є базисом, на який спирається вся інше решта» (Wagner, 2007: p. 283).
Імплицитність та нереклексивність онтологічних та епістемологічних припущень орієнтувальних стратегій	«...[O]рієнтувальні стратегії зрідка формулюються теоретиками експліцитно (чітко), якщо вони не фокусовані цілком на рівні орієнтувальних стратегій. Онтологічні та епістемологічні припущення можуть бути настільки глибоко вкорінені, що теоретик навіть не знає про зроблені припущення» (Wagner, 2007: p. 283).

Попри наголос на теоретичності в особисто вживаному терміні «теоретичні стратегії», Зелдич вважав, що ці стратегії мають метатеоретичний характер. З цього погляду, вважалося, що теоретичним стратегіям притаманні властивості, які Т. Кун свого часу приписував науковим парадигмам. Зокрема, теоретичні стратегії задають цілі соціологічних пошуків, увиразнюють предметні межі соціології, містять настановлення, а отже, й приписи для формулювання будь-яких соціальних феноменів у цих межах, визначають логіку спостереження цих феноменів та умовиводів щодо спостережуваних фактів про них, створюють спільні припущення для міркувань про одні й ті самі спостережувані факти, уможливають ідентифікацію та артикуляцію наукових проблем і питань, забезпечують підстави формулювання розв'язань цих проблем і питань, пропонують критерії оцінки, а отже, ціннісні стандарти цих розв'язань.

Від кінця 1970-х і до 2000-х років, окрім структурного функціоналізму, історичного матеріалізму та символічного інтераціоналізму стенфордські соціологи зауважували такі теоретичні/орієнтувальні стратегії, як соціальна феноменологія, етнометодологія, соціальний біхевіоризм, екологія людини, структуралізм, постструктуралізм, постмодернізм та ін. По суті, йдеться про альтернативні версії широких загальних соціологічних теорій. Такими паралельними прикладами орієнтувальних стратегій у психології визначалися, зокрема, фрейдизм, біхевіоризм та когнітивізм. Встановити фактичну кількість окремих (distinct) стратегій у соціології не вважали за можливе через їхні більш-менш довільні межі та існування різноманітних споріднених версій.

Зелдич екстраполював зауважені Куном особливості співіснування конкуруючих наукових парадигм на теоретичні стратегії. Подібно до непримиренності взаємовиключних парадигм у науковій дисципліні, було постульовано постійні непримиренні конфлікти між різними теоретичними стратегіями. Несумірними вважалися й результати, отримані в дослідженнях, керованих цими стратегіями. Спори між представниками конфліктувальних теоретичних стратегій вважали нерозв'язними через брак спільних засновків для міркувань про одні й ті самі факти. Оскільки міркування в таких спорах починається з різних припущень і учасники не розуміють, які факти можуть бути однаково релевантними та значущими для них, апеляція до доводів неможлива.

Оскільки когерентність та цілісність стратегій видаються Зелдичу відносними, він приписує їхнім складникам істотний ступінь незалежності. З цього погляду, кожен дослідник може продукувати власну еkleктичну стратегію з окремих автономних складників вже наявних у дисципліні теоретичних стратегій: «певна стратегія є необхідною лишень для того, аби просто продовжити практичну, щоденну дослідницьку роботу. Вона не повинна бути експліцитною, але, незважаючи на рання феноменологія, «без-пресупозиційне» (presuppositionless) дослідження є логічно неможливим, і лише для того, щоб продовжувати його, кожен соціолог повинен експліцитно чи імпліцитно зробити якийсь стратегічний вибір» (Zelditch, 1979: p. 28). Наприклад, остаточний вибір певного оцінного критерію або стандарту оцінювання теоретичних розв'язань наукових проблем із однієї теоретичної стратегії не призводить неминуче до вибору решти елементів суто з неї. Зазначений оцінний критерій, а отже, ціннісний стандарт може комбінуватися із концептуалізаціями базової природи соціальних феноменів з різних інших теоретичних стратегій. Своєю чергою, кожна з таких концептуалізацій базової природи соціальних феноменів може комбінуватися із методологічними пресупозиціями та цілями дослідження теж з іще інших різних теоретичних стратегій і т.д. Зауважена еkleктика в конструюванні дослідниками власних індивідуальних теоретичних стратегій розглядається як своєрідне спільне розв'язання очевидної проблеми непримиренності чільних теоретичних стратегій в соціології.

Утім, множення індивідуальних еkleктичних теоретичних стратегій не означає, що вони є бездоганними та невразливими до критики. Іноді конструюються невдалі еkleктичні стратегії, що поєднують несумісні складники-припущення або генерують теоретичні висновки, несумісні із власними вихідними припущеннями та стандартами. Зарадити таким невдачам можна тільки, усунувши джерело несумісності складників теоретичної стратегії.

Зрештою, множення теоретичних стратегій, на відміну від зростання розмаїття та чисельності одиничних теорій, сприймається як вияв кризи, а не розвитку соціології. Якщо нові досконаліші одиничні теорії витісняють старі, то поява нових теоретичних стратегій не обов'язково означає витіснення вже наявних раніше. Зокрема, Зелдич зауважує непохитність функціоналізму, утилітаризму, марксизму та інших теоретичних стратегій. Причини стійкості та накопичення теоретичних стратегій, а отже, невпинної диференціації мультистратегічного поля соціології вбачаються у їхній ціннісно-ідеологічній природі: «Частково непохитність стратегій зумовлена просто їхньою невивправністю (incorrigibility). Ядром будь-якої стратегії є її цінності та прескрипції. Воно є опірним до емпіричного “спростування” просто тому, що є неемпіричним» (Zelditch, 1979: p. 29). Емпірично неспростовні ціннісно-ідеологічні позиції¹ затятих прихильни-

¹ Уявлення соціологів щодо безперечної значущості та мети інтелектуальних зусиль у соціологічній (та й інших соціальних і поведінкових науках) вважаються більш базовими, ніж їхні онтологічні та епістемологічні припущення щодо природи соціальної реальності: «У соціології здійснюються принаймні чотири різні цілі: наукове пояснення універсальних соціальних процесів; розуміння та інтерпретація значення дії для певного дієвця; аналіз риторичних

ків теоретичних стратегій є невразливими для сумнівів у їхній слушності, необхідності їх відхилення та заміни. Почасти стабільність виниклих теоретичних стратегій в соціології спричинена їхньою несумірністю: відсутні спільні загальноновизнані засади порівняння їхньої продуктивності.

На відміну від згадуваного вище Зеддичевого терміна «теоретичні стратегії», Бергер та Вагнер, розглядаючи цей же тип теоретизування п'ятьма роками пізніше, оперують терміном «орієнтувальні стратегії». Вони теж трактують ці стратегії як аналоги Кунових наукових парадигм, що забезпечують керівні принципи для розуміння соціальних феноменів і пропонують правильну орієнтацію теоретиків щодо цих феноменів. Орієнтувальні стратегії теж вважаються метатеоретичними за формою, оскільки диктують дослідникам вимоги про те, які поняття має включати теорія, як ці поняття мають бути пов'язані та як слід вивчати теорію. Зазвичай чільні соціологи розробляють орієнтувальні стратегії у кількох формах. По-перше, вони розвивають онтологічні та епістемологічні (часто метафорично висловлені) аргументи стосовно предмета соціології, природи соціальної реальності, цінностей та цілей соціологічного дослідження; по-друге, артикулюють концептуальні підвалини, використововані для опису та аналізу соціальних феноменів; по-третє, формулюють настанови для добору теоретичних проблем для дослідження, а також для конструювання й оцінювання запропонованих розв'язань соціологічних проблем (Wagner, Berger, 1985: р. 700). Зазначені форми розроблення орієнтувальних стратегій увиразнюють метатеоретичну природу останніх. Її також засвідчують приклади стрижневих положень низки чільних орієнтувальних стратегій.

Зокрема, ключовим твердженням в орієнтувальній стратегії соціального конфлікту визначено загальновідому тезу К. Маркса із його праці «Маніфест Комуністичної партії» (1848): «історія будь-якого наявного на сьогодні суспільства є історією боротьби класів». Її настановлювальний характер полягає в тому, що спостережувані емпіричні випадки класової боротьби слід розглядати як невіддільну рису соціальної реальності. Тому ідентифіковані вияви класової боротьби дослідники мають обирати за вихідну підставу в теоретичному поясненні різних соціальних феноменів. А власне сам феномен класової боротьби, з цього погляду, слід вважати осердям предмета соціології.

Натомість в орієнтувальній стратегії структурного функціоналізму однією із ключових засад визначено експлікацію схеми AGIL, запропоновану Т. Парсонсом та Р. Бейлзом. Ця метатеоретична схема апріорно визначає реалізацію функцій адаптації в докільлі (A), досягнення цілі (G), інтеграції (I) та управлін-

намів будь-якого домагання знання; створення кращого, більш людяного суспільства та обстоювання його. Фокус дискурсу на кожному із цих ареалів настільки відрізняється від фокусування на будь-якому іншому ареалі, що їх можна розглядати як такі, що становлять різні універсуми дискурсу» (Wagner, 2007: р. 284). За всіма ознаками тут зауважено цілі позитивістської, герменевтичної, постмодерністської та критичної філософських перспектив та (мета)теорій у соціології (Пилипенко, 2019: с. 25). Ідеться відповідно про виявлення універсальних законів для теоретичного накопичення знання, розуміння інтерсуб'єктивних смислів для просвіти, побудову локальних наративів для делегітимації модернізму, домагання соціальної справедливості для емансипації людини.

ня латентними проблемами (L) як передумови існування, або «реквізити», тобто неопозбутні атрибути будь-яких соціальних систем. Тому AGIL директивно зобов'язує дослідників всіх соціальних систем ідентифікувати в їхніх межах зазначені чотири функції та концептуально конкретизувати внутрішні системні структури, які їх реалізують.

Ключовими теоретичними настановами орієнтувальної стратегії соціального обміну вважають редуccionістські психологічні принципи, експліцитно визначені Дж. Гомансом. Ідеться про ще раніше сформульовані Б. Скінером принципи «оперантної» поведінки — постулати стимулу, успіху, цінності, депривації-перенасичення та розподільної справедливості. За Гомансовим переконанням, тільки з них і мають бути концептуально виведені теоретичні розв'язання будь-яких соціологічних проблем.

Бергер та Вагнер відзначають брак відчутного поступу на метатеоретичному рівні соціологічних орієнтувальних стратегій, які виявляють виняткову стабільність, а подекуди — й ригідність своїх структур. Будь-яка орієнтувальна стратегія навряд чи цілком й остаточно витісняється чи усувається іншими успішнішими стратегіями-альтернативами й повністю зникає із соціології як аналітичний засіб. Усталені стратегії на деякий час можуть набувати навіть певної інтелектуальної гегемонії та в окремі періоди домінувати в дисципліні. Здебільшого новіші стратегії не заступають місце старіших стратегій навіть тоді, коли набувають або зберігають корисні можливості останніх. Якщо певна стратегія усталилася у дисципліні, вона стає фактично неусувною: її надзвичайно важко замінити іншою, а спроби її оскарження зазвичай мають наслідками поляризацію та політизацію наукових дебатів. Брак раціонального та порівняльного поцінування, продуктивної змагальності та поступу орієнтувальних стратегій вкотре пояснюється неемпіричною природою їхніх метатеоретичних аргументів:

«Почасти причина ригідності стратегій як внутрішньої, так і порівняно з іншими полягає в тому, що відмінності між ними є загалом фундаментальними. У своїй основі, вимоги орієнтувальної стратегії є настановами; це твердження про цінності (наприклад, цінність «функції» як концептуального інструменту), а не твердження про факти (наприклад, специфічну функцію, виконувану певною інституційною структурою). Такі прескриптивні аргументи є значною мірою неемпіричними, і конфлікти між ними є часто нерозв'язними» (Wagner, Berger, 1985: p. 701).

Зокрема, жодна перевірка не підтвердить, що згадувана вище схема AGIL в стратегії структурного функціоналізму є або не є емпірично істинною. Твердження цієї схеми про те, що функція досягнення цілі полягає у встановленні пріоритетів серед системних цілей та мобілізації ресурсів для їх досягнення, є істиною за визначенням і не потребує емпіричної перевірки. З цього погляду, такою ж неперевірюваною істиною вважають згадане вище Марксове твердження про історію як перманентний класовий конфлікт. Узагальненість формулювання цих та інших тверджень орієнтувальних стратегій зумовлює неперевірюваність їх. Але в цій обставині вбачається не марність таких тверджень, а лишень увиразнення їхнього стратегічного характеру. Як наполягають Бергер

та Вагнер, більшість вимог орієнтувальної стратегії не можуть бути обґрунтовано визнані як істинними, так і хибними; натомість їх приймають або відхиляють апріорно без вирішальних емпіричних доказів.

Власне неемпірична природа метатеоретичних аргументів зумовлює невідзначеність умов порівняння різних стратегічних настанов, та й стратегій загалом. Коли в перебігу метатеоретичних дискусій різні орієнтувальні стратегії конкурують за прихильників та різні ресурси, підстави відповідної прихильності, ресурсного розподілу та підсумків дебатів у науковій дисципліні видаються незрозумілими. Через це не видається можливим визначення позитивності/негативності зміни стратегічних настанов або домінування стратегії. Розглядаючи потенціал теоретичного зростання соціології на підґрунті орієнтувального стратегування, Берґер та Вагнер зауважують мало змін всередині стратегій та поміж ними. Вони також наголошують важкість точного визначення того, як такі зміни конституують теоретичний прогрес соціології навіть тоді, коли й відбуваються, зокрема у формі перегляду та переосмислення стратегічних ідей в разі зіткнення їх у перебігу дискусій. Теоретичне зростання внаслідок «покращення» орієнтувальної стратегії у її генезі або заміщенні такою альтернативною стратегією спостерігалось нечасто. Попри це, пошуки теоретичного поступу соціології зосереджувалися здебільшого саме в цьому «неправильному місці» — в царині орієнтувального стратегування.

Роком пізніше Берґер та Вагнер визнали брак детального аналізу різнотипних метатеоретичних елементів у складі орієнтувальних стратегій. На їхню думку, такий аналіз вимагає: по-перше, розрізнення низки типів елементів в орієнтувальних стратегіях на кшталт цінностей, широких концепцій щодо соціальної дії та соціального порядку, теоретичних настанов, які є або субстантивними, або методологічними, а також концептуальних засад; по-друге, опису різних типів зв'язку між цими елементами, які навряд чи можуть бути однонамітно впорядкованими в орієнтувальних стратегіях; по-третє, опису зв'язків між цими типами елементів та одиничними теоріями (Wagner, Berger, 1986: p. 179). Можливість розв'язання цих аналітичних задач убачили в дослідженнях дійсних прикладів та випадків розбудови теорії в різних субстантивних ареалах. Із цими дослідженнями пов'язували сподівання на підтвердження припущення про те, що зв'язок між метатеорією та одиничними теоріями не є односпрямованим: себто метатеоретичні елементи (наприклад, концептуальні рамки, стратегії розв'язання проблем) не тільки впливають на розбудову одиничних теорій, а й самі розвиваються на підставі цього досвіду. Загалом мету вбачали в увиразненні розуміння функцій різних типів метатеоретичних елементів в орієнтувальних стратегіях, себто того, як вони впливають на форму та зміст теоретичних формулювань.

Власні спроби розв'язання цих завдань п'ять років по тому одноосібно презентував Зелдич. Він вважав неемпіричними ключові елементи теоретичних стратегій, а самі теоретичні стратегії — певними конфігураціями метатеоретичних позицій соціологів. З постпозитивістського погляду теоретичні стратегії визначали як стрижневі складники соціологічних метатеорій та парадигм. Звід-

си теоретичним стратегіям, як і метатеоріям та парадигмам, вкотре приписували взаємовиключність, конфліктність, несумірність та невиваженість:

«...[П]очинаючи з Куна (1962), такі стратегії, які є метатеоретичним елементом його “парадигм”, вважалися несумірними й такими, що не підлягають виправленню. Оскільки вони є несумірними, немає раціональної бази для розв’язання конфліктів між ними. Також не існує можливості виявити трансцендентний критерій поза конфліктувальними стратегіями, який міг би зробити їх порівнюваними, оскільки будь-який такий стандарт є просто іншою стратегією. Якщо конфлікти все ж таки розв’язуються, причини є зовнішніми, а не внутрішніми для науки. Тобто вони не мають нічого спільного з доведенням або розмислом» (Zelditch, 1991: p. 303).

Несумірністю та неможливістю коректного порівняння переваг і вад теоретичних стратегій пояснюється ірраціональний вибір поміж ними, який неминуче доводиться робити соціологам. Але, незважаючи на цю несумірність, було зауважено проліферацію (стрімке поширення) еkleктичних синтезів з елементів різних теоретичних стратегій, кількість яких в соціологічній теоретичній літературі майже не піддавалася підрахунку. Водночас у невиваженості теоретичних стратегій вбачалася передумова їхньої живучості та відсутності поступової, кумулятивної мінливості. Вважалося, що, на відміну від Кунової парадигми, теоретична стратегія не охоплює в єдиній цілісності весь діапазон наукової діяльності — від стратегічного настановлення теоретичних пошуків до застосування створених теорій в емпіричних дослідженнях.

Теоретичні стратегії лише скеровують розроблення одиничних теорій, а не спричиняють їх. Між теоретичною стратегією та одиничною теорією завважає типовий структурний зв’язок «один:багато» («one:many»), а не зв’язок «один:один» («one:one») (Zelditch, 1992: p. 423). Себто згідно з настановами кожної теоретичної стратегії можна розробляти більш, ніж суто одну конкретну теорію. Теорії, розроблені в метатеоретичному річищі настанов окремої теоретичної стратегії, вважалися сумірними й такими, що підлягають виправленням — згідно з її критеріями оцінювання значущості наукових проблем та різних теоретичних розв’язань їх. Адже кожна теоретична стратегія має такі власні критерії безпосередньої перевірки й оцінювання слушності теорій, розроблених на її підґрунті, тоді як в різних теоретичних стратегій ці критерії, природно, є відмінними та несумірними.

Як наполягає Зелдич, зв’язок між теоретичною стратегією та розробленою відповідно до її настанов теорією є не одностороннім, а обоюстороннім. Це вможливує опосередковану перевірюваність та оцінювання теоретичних стратегій, які вважаються безпосередньо неперевірюваними. Зокрема, дослідники керуються настановами теоретичних стратегій в розробленні теорій, які згодом можуть успішно застосовуватися в емпіричних дослідженнях. Це не лише прямо свідчить про вдалість цих розроблених і застосованих теорій, а й опосередковано доводить плідність та продуктивність вихідних теоретичних стратегій, за настановами яких їх розробляли. Попри те, що теоретичні стратегії не є безпосередньо перевірюваними, настановлене ними успішне теоретизування надає непрямі докази їхньої корисності. Також у межах певної теоретичної стратегії такі

непрямі докази слушності теоретичних розв'язань, які вона настановляє для значущих у власних межах наукових проблем, можна використовувати і для оцінювання її елементів. Утім, критерії плідності та продуктивності теоретичної стратегії конституюються власне нею самою, залежать суто від неї й не застосовуються поза її межами. Тобто вони не є трансцендентними стандартами порівняльного оцінювання й інших теоретичних стратегій. Але й ці обмежені критерії уможливають переформулювання теоретичної стратегії в результаті досвіду її використання у розробленні специфічних теорій. Тому теоретична стратегія у процесі її використання певною мірою може змінюватися і зростати на підставі розмислів та доведення. Зокрема, Зелдич зауважує в чотиритомній праці Дж. Александера «Теоретична логіка соціології» (1982–1983) описи істотних модифікацій теоретичних стратегій і теоретизувань фундаторів соціології Маркса, Дюркгайма, Вебера і Парсонса, здійснених впродовж академічної кар'єри. Ключові праці цих теоретиків зазвичай зосереджені довкола обґрунтування того, як і чому вони вносили істотні суттєві зміни не лише у власні теорії, а й у свої теоретичні стратегії. Себто йшлося про поступовий розвиток і визрівання теоретичних стратегій із часом, а не раптову появу їх в остаточній і довершеній формі.

Відмова стенфордських соціологів від притаманного Т. Куну холістичного трактування наукових парадигм і теоретичних/орієнтувальних стратегій як їхніх складників мала наслідок для інтерпретації останніх. На початку 2000-х років у визначенні стратегії вони виразно відмежовують її онтологічні та епістемологічні складники від її субстантивних та методологічних складників. З відмовою від холізму пов'язані сподівання на глибше розуміння умов, за яких стратегії можуть бути поправними та взаємосумірними, а конфлікти між ними — розв'язними. В підсумку функції орієнтувальних стратегій стали вбачати передусім у визначенні: а) фундаментальних цілей та пресупозицій, якими керується теоретизування; б) онтології: що слід розглядати як соціологічно реальне; в) епістемології: як пізнавати, що є соціологічно реальним. Натомість більш специфічний і конкретний субстантивний та методологічний функціонал стали пов'язувати з виокремленим іншим різновидом стратегій.

Робочі стратегії розбудови теорій

Зелдич розробив поняття «робочої стратегії» (*working strategy*), яку утворюють найбільш безпосередні, спеціальні та конкретні настанови щодо розбудови субстантивних, емпіричних теорій. Це розроблення здійснювалося в контексті виокремлення різних рівнів специфічності у межах теоретичних/орієнтувальних стратегій (Zelditch, 1991). Підставами для цього виокремлення стали зауважене різноманіття цих стратегій за їхньою природою, функціоналом, підставами оцінювання, абстрактністю/конкретністю, загальністю/специфічністю, змістом та мінливістю елементів (табл. 4).

**Варіація різноманітних видів елементів
теоретичних/орієнтувальних стратегій за різними ознаками**

Ознака	Континуум варіації
За своєю природою	«...[В]аріюють від понять, таких як визначення соціології, поняття дівців, дії та порядку; до цінностей, таких як цілі дослідження та критерії оцінювання; до пресупозицій, таких як природа зовнішнього світу та наші знання про нього; до спеціальних і конкретних настанов-приписів, [що розрізняють] системне, ситуаційне та індивідуальне; або ж будь-якої низки інших підходів до формулювання спеціальних субстантивних теорій соціальних феноменів; включно навіть з питаннями, які має порушувати теорія» (Zelditch, 1991: p. 305).
За функцією	«...[В]аріюють від визначень базової предметної царини до концептуалізації базової природи людства та суспільства; до набору питань, до яких слід звернутись із запитом і відповіді на які конституують окремі субстантивні, емпіричні теорії; до настанов щодо формулювання розв'язань таких проблем та відповідей на такі питання; до цілей дослідження; до методологічних пресупозицій щодо онтології, послідовності та епістемології; до критеріїв оцінювання розв'язань проблем; до настанов щодо проведення досліджень, що відповідають цим критеріям» (Zelditch, 1991: p. 305).
За підставами оцінювання	«...[В]ідрізняються щодо ... припустимості коригування та сумірності, а отже, і раціональності вибору з-поміж альтернатив та підстав для змін» (Zelditch, 1991: p. 305).
(I) За рівнем абстрактності/конкретності, загальності / специфічності	«Деякі елементи теоретичної стратегії є дуже широкими, абстрактними та загальними, такі як фундаментальні цілі дослідження, на кшталт загальних надійних, інструментальних знань; або пресупозиції стосовно онтології, такі як припущення Просвітництва про природний порядок, виявлення якого становить мету науки; або припущення стосовно агентності, природи дії та соціальний порядок. Але деякі є цілком специфічними і конкретними настановами, такі як концепція Гемпеля–Опенгайма–Попера щодо пояснення через всеохопні закони, ... або вимога Мертона розбудувати середнього півня, а не велику теорію» (Zelditch, 1992: p. 424).
За змістом	«...[Д]еякі елементи є субстантивними, інші — методологічними. Є сенс розрізняти елементи за їхнім змістом, тому що поділ теоретичних стратегій, як видається, часто відбувається за певною лінією розлому між цими двома типами елементів» (Zelditch, 1992: p. 424).
За мірою змін	«Цілі, субстантивні підвалини та метаметодологічні підвалини виявляються досить стабільними, тоді як специфічні та конкретні субстантивні та методологічні настанови виявляються більш налаштованими реагувати на безплідне або непродуктивне використання стратегії» (Zelditch, 1992: p. 425).
(II) За рівнем абстрактності / конкретності, загальності / специфічності	«З одного боку, деякі з них є дуже широкими, такі як цілі дослідження та онтологічні й епістемологічні підвалини, що їх такі стратегії передбачають. Позитивізм, постпозитивізм та постмодернізм у цьому сенсі репрезентують альтернативні позиції щодо підвалів теоретичної стратегії. З іншого боку, деякі з них є конкретними, специфічними рецептами “як це зробити”, як розбудувати субстантивну одиничну теорію та методи, застосовувані у поясненні специфічних процесів чи структур» (Berger, Willer, Zelditch, 2005: p. 132).

Зелдич припускав аналітичну диференціацію різних кластерів зауважених елементів теоретичної стратегії. Це припущення він уґрунтував, по-перше, на аналогії між теоретичною стратегією та науковою парадигмою (у версії Т. Куна), та, по-друге, на оспорюванні Л. Лауденом Кунової концепції когерентності та цілісності парадигми. Згідно з Лауденовою ідеєю некогерентності парадигм, не всі елементи у їхніх межах є взаємопов'язаними. Зрештою, Лауден стверджував, що коли неможливо редукувати елементи парадигми до одного базового припущення, вона зазвичай складається як мінімум з двох незалежних та розбіжних кластерів цих пов'язаних елементів. Зелдич вважає цю особливість однаковою мірою справедливою і для теоретичних стратегій. На цій підставі він відрізняв загальніші субстантивні та методологічні концепції від більш спеціальних і конкретних концепцій формування «специфічних теорій специфічних феноменів» (*specific theories of specific phenomena*): наприклад, найзагальніші пресупозиції щодо онтології та епістемології відрізняються від настанов щодо індивідуальної, ситуаційної або системної інтерпретації соціальних дієвців. Попри початково застережену певну умовність власного розрізнення цих двох окремих «рівнів» в рамках теоретичної стратегії, він доволі однозначно ідентифікував їх:

«Я б не вважав “рівні” аж надто реальними, тому що відмінності є питанням ступеня, а не різновиду, і я не намагався вичерпно класифікувати кожен елемент теоретичної стратегії суто на два класи. Однак я маю на увазі, що “рівні” є ієрархічно впорядкованими, оскільки спеціальні та конкретні настанови передбачаються більш загальними концепціями природи людини, суспільства, онтології та епістемології. Я б назвав вищий рівень *підвалинами*, нижчий — *робочими стратегіями*». (Zelditch, 1991: pp. 305–306).

Всупереч цьому застереженню не сприймати занадто серйозно розрізнення між виокремленими підвалинами та робочими стратегіями, згодом, у пізнішій його публікації відмінність між ними за їхнім складом, природою та функціями концептуально виразилася:

«Стратегії, схоже, складаються з цілей, субстантивних понять та пресупозицій, метаметодологічних понять та пресупозицій, які разом можна назвати *підвалинами* стратегії. Вони також складаються з більш специфічних, конкретних субстантивних настанов та більш специфічних і конкретних методологічних настанов, які разом можна назвати *робочою стратегією*, яка більш безпосередньо скеровує розбудову теорій та проведення досліджень. Це є робочі стратегії, які задають види питань, які, одержуючи відповіді, фактично конституують специфічні емпіричні теорії» (Zelditch, 1992: p. 424–425).

Припускається, що в межах теоретичної стратегії підвалини як найзагальніші пресупозиції щодо онтології та епістемології передбачають робочу стратегію — настанови щодо певної інтерпретації досліджуваного феномену, а не навпаки. Пояснюючи зв'язок між підвалинами та робочими стратегіями, Зелдич теж виходить із Лауденового твердження про некогерентність парадигм і ґрунтованого на ньому власного твердження про некогерентність і теоретичних стратегій. Звідси він припускає, що кожна незалежна пресупозиція у теоретичній стратегії може конституувати лінію розламу в структурі цієї стратегії, по

якій вона розпадається на варіанти в перебігу внутрішніх та зовнішніх конфліктів. За цією логікою, одна теоретична стратегія може сприяти розбудові більш як однієї теорії одного й того самого спостережуваного феномену. Себто підвалини однієї теоретичної стратегії можуть пресупозиціювати появу в її концептуальному ареалі більш ніж однієї робочої стратегії. Тому зв'язок між певною підвалиною теоретичної стратегії та стратегією, що випливає з неї, є вільнішим. Вважається, що саме широта цілей і підвалин теоретичної стратегії робить їх сумісними з ширшим діапазоном більш специфічних настанов у складі робочих стратегій.

Із відмінностями у специфіці та конкретності підвалин теоретичної стратегії та робочих стратегій співвідноситься також відмінність в підставах оцінювання їх. Підвалини теоретичної стратегії та співвіднесені з ними робочі стратегії не вважаються безпосередньо перевірюваними за критеріями оцінювання теорій — емпіричною адекватністю, загальністю, точністю, валідною дедукцією, успішністю застосувань та інтервенцій. Але робочі стратегії перевіряються опосередковано — з огляду на їхню відносну плідність і продуктивність у генеруванні більш-менш корисних дослідницьких питань і теоретичних розв'язань наукових проблем, зокрема у формі одиничних теорій. Оцінювання різних робочих стратегій відбувається за підсумками використання їх для формулювання та перевірки сформульованих одиничних теорій у порівняльному контексті — за умов протиставлення успішності цих теорій, виведених за допомоги відповідних робочих стратегій. Така опосередкована перевірюваність робочих стратегій уможливорює їх коригування. Припускається, що зворотний вплив зміни одиничних теорій на специфічні настанови робочих стратегій їх розбудови є більшим, ніж зворотний вплив зміни цих специфічних настанов робочої стратегії на вихідні підвалини теоретичної стратегії, що передбачають їх. З огляду на більш специфічність, конкретність та безпосередність залучення до розбудови теорій та проведення досліджень, робочі стратегії більше реагують на успішність чи неудатність теорій, розбудованих за їхніх настановлень, ніж вихідні підвалини теоретичної стратегії, що передбачають їх.

Некогерентність теоретичних стратегій, що виявляється в узгодженості з одними й тими самими їх пресупозиціями більше ніж однієї робочої стратегії, уможливорює сумірність двох або й більше таких робочих стратегій. Зауважена можливість коригування та сумірності робочих стратегій може стати передумовою почасті «раціонального» розв'язання або усунення конфліктів між ними на підґрунті доведень та розмислів.

Як категорично запевняє Зелдич, розв'язання конфліктів між робочими стратегіями ніколи не було проблематичним на індивідуальному та інституційному рівнях соціології. Зокрема, соціолог-дослідник свідомо чи несвідомо робить певний вибір щодо загальної онтології, епістемології та цілей дослідження, критеріїв оцінювання, базових понять дівця, дії, зв'язків та систем. З вибором відповідних загальних пресупозицій можна самостійно обрати робочу стратегію для їх реалізації, себто обрати «з внутрішніх причин», а отже, й на певній раціональній базі — розмислів та доведень. Цілком можливим, хоч і дещо проблематичним є раціональний вибір робочої стратегії за умов колективної інтер-

суб'єктивності на інституційному рівні соціологічної науки. Але для долання конфліктів між альтернативними робочими стратегіями на цьому рівні необхідна ще одна умова:

«... [Н]авіть на колективному рівні насправді немає труднощів у розв'язанні конфліктів між робочими стратегіями у раціональний спосіб, якщо двоє чи більше соціологів поділяють однакові пресупозиції щодо фундаментальних питань. Таким чином, ірраціональність вибору між стратегіями є можна звести до випадку, коли цілі та пресупозиції відрізняються» (Zelditch, 1991: p. 309).

За відмінності найзагальніших цілей та пресупозицій соціологів, будь-яка незгода між ними на рівні робочої стратегії переростає у розбіжності на рівні підвалин теоретичної стратегії, на якому припущення не підлягають коригуванню, а інтерпретації міркувань та доказів є несумірними. Себто неявна незгода щодо стратегічних підвалин оприявнюється і стає значущою, якщо певний засновок входить у логіку конкретного диспуту щодо робочої стратегії.

Натомість ті умови, за яких дві робочі стратегії стають сумірними або між ними розв'язується конфлікт, дають змогу також визначити зміни робочої стратегії як її «зростання» з внутрішніх причин, тобто на «раціональних» підвалинах — міркувань та доведень. Це дає підстави Зелдичу припускати можливість такого «раціонального» підґрунтя й загалом метатеоретичної еволюції соціології. Його ідея внутрішньої диференційованості теоретичних стратегій, ґрунтована на Лауденовій ідеї некогерентності парадигм, звужує царину ірраціональності соціологічної науки (у постпозитивістському розумінні) до суто фундаментальних питань онтології та епістемології.

У 2000-х роках зміст поняття робочої стратегії уточнив Вагнер. Передусім він запропонував визначення цього типу теоретизування: «Робочі стратегії є відносно спеціальними та конкретними наборами понять та принципів, використовуваних у розбудові специфічних теорій, або теорій конкретного кшталту. Вони допомагають дослідникові визначити, яку теорію розбудовувати та які емпіричні інструменти використовувати для оцінювання продукту цієї розбудови» (Wagner, 2007: p. 282). Класичним взірцем робочої стратегії при цьому виявляється близька до розбудови теорії та проведення дослідження так звана парадигма функціоналізму, запропонована Р. Мертоном. Загалом ідентифікація робочих стратегій в опублікованих програмних працях дослідників видавалася Вагнеру доволі легкою.

Деякі можливості модифікації робочих стратегій Вагнер пов'язував із появою нових методологічних знарядь або знаходженням розв'язань щодо концептуальних несумісностей. Зрештою, він виокремив методологічний та субстантивний різновиди робочих стратегій: «Робочі стратегії можуть мати насамперед методологічний характер, формулюючи настанови щодо таких проблем, як логіка пояснення, види доказів, які слід зібрати, та критерії оцінювання теорії. ... Інші робочі стратегії можуть мати насамперед субстантивний характер, вказуючи, як слід визначати та концептуалізувати дівців, поведінку та соціальні ситуації, а також які теоретичні проблеми варто розв'язувати та які концептуальні інструменти слід використовувати для їх розв'язування» (Wagner, 2007: p.

282). Прикладом методологічної робочої стратегії, що містить поняття та принципи, які стосуються логіки досліджень, природи теорій та критеріїв оцінювання їх, було визначено твердження Г. Блумера про природничий метод для дослідження символічної взаємодії. Прескрипції «формального» теоретизування, які окреслила Г. Джассо, теж вважаються прикладом цього різновиду робочих стратегій (Jasso, 2001). Натомість Мертонова «парадигма функціоналізму» бачиться субстантивною робочою стратегією, бо забезпечує поняття та принципи, що вказують, які властивості дівців, дій та суспільства є вирішальними для дослідження соціальних феноменів. Але самі по собі робочі стратегії не вважалися самодостатніми для забезпечення теоретичного поступу соціології, бо їхній функціонал у теоретизуванні можна набувати та реалізовувати в контексті теоретичних дослідницьких програм.

Теоретичні дослідницькі програми

Стенфордські соціологи спиралися на поняття «наукові дослідницькі програми» І. Лакатоса, який зі своїми учнями ідентифікував та проаналізував теоретизування у контексті дослідницьких програм у низці наукових дисциплін, головню у фізиці та в економіці. Водночас у соціології спостерігалось порівняно мало таких систематичних досліджень теоретизування у межах дослідницьких програм.

Зокрема, у 1970-х роках Зелдич спостеріг у соціології збільшення кількості конкурувальних теоретичних програм у вигляді наборів концептуально пов'язаних теорій. Він вважав кількість теоретичних програм, як і кількість конкурувальних індивідуальних теорій, мірою життєвості та зростання соціологічної науки. Серед виявів цього зростання зауважувалися й модифікації, й заміни попередніх теоретичних формулювань пізнішими версіями їх у тих самих програмах.

У середині 1980-х років Бергер та Вагнер ще більшою мірою зосередили увагу на програмному контексті взаємопов'язаних одиничних теорій. За власним зізнанням, вони нетривіально втілили для власних цілей Лакатосову ідею вивчення теоретизування у контексті дослідницьких програм в соціологічній науці: «Хоча ми однозначно є зобов'язаними Лакатосу за поняття програми, наше використання його не мало на меті строге застосування його ідей. Працюючи з його поняттям, ми радше адаптували та модифікували його в ідентифікації специфічних випадків неспинного зростання в рамках соціології» (Wagner, Berger, 1985: p. 705). Попри рецепцію поняття дослідницької програми, при поясненні цього феномену стенфордські соціологи не оперували Лакатосовими поняттями щодо його складників, таких як «тверде ядро», «захисний пояс», негативна та позитивна евристики¹. Вони натомість розробили власні замітники цих понять — поняття теоретичної/орієнтувальної стратегії, робочої субстантивної/методологічної стратегії, одиничної теорії та емпіричної моделі. Всі ці та інші

¹ Огляд цього поняттєвого складу Лакатосової методології аналізу теоретичних дослідницьких програм див. у: (Резнік, 2021: с. 112–115).

аспекти історико-соціологічного феномену дослідницької програми увиразнювалися з часом у його визначеннях та інтерпретаціях його характеристик (табл. 5).

Таблиця 5

Еволюція визначень та інтерпретації характеристик теоретичної дослідницької програми (М. Зелдич, Дж. Бергер та Д. Вагнер)

Наголос на аспекті	Визначення теоретичної дослідницької програми
Спільність стрижневих понять теорій	«...[Т]еоретичні програми ... становлять набори взаємопов'язаних теорій — сімейства теорій..., які мають одне або кілька спільних стрижневих понять» (Zelditch, 1979: p. 26).
Емпірико-дослідницька релевантність та прикладне підґрунтя теорій в межах дослідницької програми	«Головним чином, теоретична дослідницька програма являє собою набір взаємопов'язаних теорій разом з дослідженнями, що релевантні для їх оцінювання. Програма також може включати в себе теорію прикладних або інтервенційних досліджень, угрунтовану на теоріях програми... Під терміном “релевантність” ми маємо на увазі, що результат дослідної діяльності потенційно підтверджує, не підтверджує або пропонує шляхи вдосконалення теорій у програмі. Під “угрунтованими” ми маємо на увазі, що прикладне дослідження базується на теоріях, належних до певної програми, керується ними чи використовує їх» (Wagner, Berger, 1985: p. 705).
Системність взаємозв'язків теорій в дослідницькій програмі	«Теоретичні дослідницькі програми є системами взаємопов'язаних теорій, поєднаних з релевантними теоретичними та прикладними дослідженнями» (Zelditch, 1992: p. 421).
Робочі стратегії та емпіричні моделі в складі дослідницької програми	«Теоретична дослідницька програма поєднує набір субстантивних та методологічних робочих стратегій, ... мережу взаємопов'язаних одиничних теорій, що втілюють ці стратегії, та набір теоретично базованих емпіричних моделей, що інтерпретують ці теорії» (Berger, Willer, Zelditch, 2005: p. 132).

Систематика та функціонал дослідницької програми реалізується в подвійному — емпіричному і теоретичному — контексті. Йдеться про емпіричне вдосконалення, мультиплікацію та кластеризацію концептуально споріднених одиничних теорій, що утворюють її. Добірка концептуально споріднених теорій, що з'являється внаслідок такого кшталту колективного теоретизування, власне й трактується як теоретична дослідницька програма.

Після презентації у середині 1980-х років модифікації Лакатосової методології аналізу наукових дослідницьких програм критики звинуватили Вагнера та Бергера у «реїфікації Поняття (the Notion) теоретичних дослідницьких програм» (Maines, Molseed, 1986: p. 159). Зокрема, вони оспорювали твердження цих стенфордських соціологів про використання модифікованої версії поняття теоретичних дослідницьких програм, бо вони не пояснили, які саме внесено модифікації його. Мейнес та Молсед наполягали, що Вагнерова та Бергерова адаптація цього поняття має сенс тільки з точки зору суто їхнього використан-

ня «його радше у своєкорисливий, політичний спосіб, ніж як аналітично сприятливий». Звідси піддавалася сумніву її корисність для виявлення теоретичного зростання соціології. Зрештою, Вагнеру та Бергеру закидали й те, що «[н]а підставі однієї метатеорії зростання теорії, вони радше уславили логіко-дедуктивну формальну теорію і Поперову філософію науки» (Maines, Molseed, 1986: p. 163). Саме в цьому опоненти вбачали джерело численних аналітичних та субстантивних помилок стенфордських соціологів.

Критика стимулювала останніх до увиразнення, поглиблення та посилення аргументації своєї модифікації методології аналізу дослідницьких програм та її подальшої розбудови (Wagner, Berger, 1986). У підсумку інтерпретації ключових понять їхньої версії Лакатосової методології постійно доповнювалися, розгалужувалися й деталізувалися (див. табл. 1–5). Зокрема, концептуально розширювався склад теоретичних дослідницьких програм: до вихідного набору взаємопов'язаних теорій з часом додалися емпіричні дослідження та аналіз на базі цих теорій, набір субстантивних та методологічних робочих стратегій для генерації й оцінювання цих теорій, а також емпіричні моделі.

Зв'язки між різними виокремленими типами теоретизування не трактувалися як вияви жорсткого зумовлення та субординації між ними: вважалося, що стратегії не детермінують однозначно розвиток дослідницьких програм, а ці програми не детермінують однозначно розбудову теорій (Zelditch, 1992: p. 223). Дослідницька програма як один з типів теоретизування уявлялася радше координувальною мережею для взаємодії решти таких типів та їхніх версій.

Концептуалізація феномену дослідницької програми розвинулася із виокремленням між рівнями одиничних теорій та орієнтувальних стратегій ще одного, проміжного рівня теоретизування: «Робочі стратегії було включено до визначення програм, але не підвалин, тому що метою диференціювання програм від орієнтувальних стратегій та одиничних теорій було сприяння аналізу теоретичного зростання. Підвалини зростають повільніше, ніж робочі стратегії, і менш безпосередньо реагують на результати теоретичних досліджень...» (Berger, Willer, Zelditch, 2005: p. 132). Хоча зазначені підвалини орієнтувальних стратегій забезпечують метатеоретичні засади для зростання теоретичних дослідницьких програм, ці стратегії загалом не змінюються або дуже мало змінюються у відповідь на розвиток програм, розбудові яких вони ідеологічно сприяють. Вважається, що всеосяжні орієнтувальні стратегії змінюються дуже повільно, несуттєво та зрідка, коли опосередковано, через робочі стратегії, реагують на результати емпіричного оцінювання одиничних теорій, розбудову яких вони теж ідеологічно інспірують. Тому дослідницькі програми концептуально відмежовуються від метатеоретичних за своєю природою орієнтувальних стратегій і натомість тісніше пов'язуються із більш специфічними та конкретними робочими стратегіями. Останні, з цього погляду, змінюються та значно зростають у тіснішому зв'язку з дослідницькими програмами.

Самі по собі одиничні теорії, орієнтувальні стратегії (зокрема, їхні підвалини), робочі стратегії або емпіричні дослідження не вважалися достатніми для виконання функцій «нормальної науки», забезпечуваних науковими парадиг-

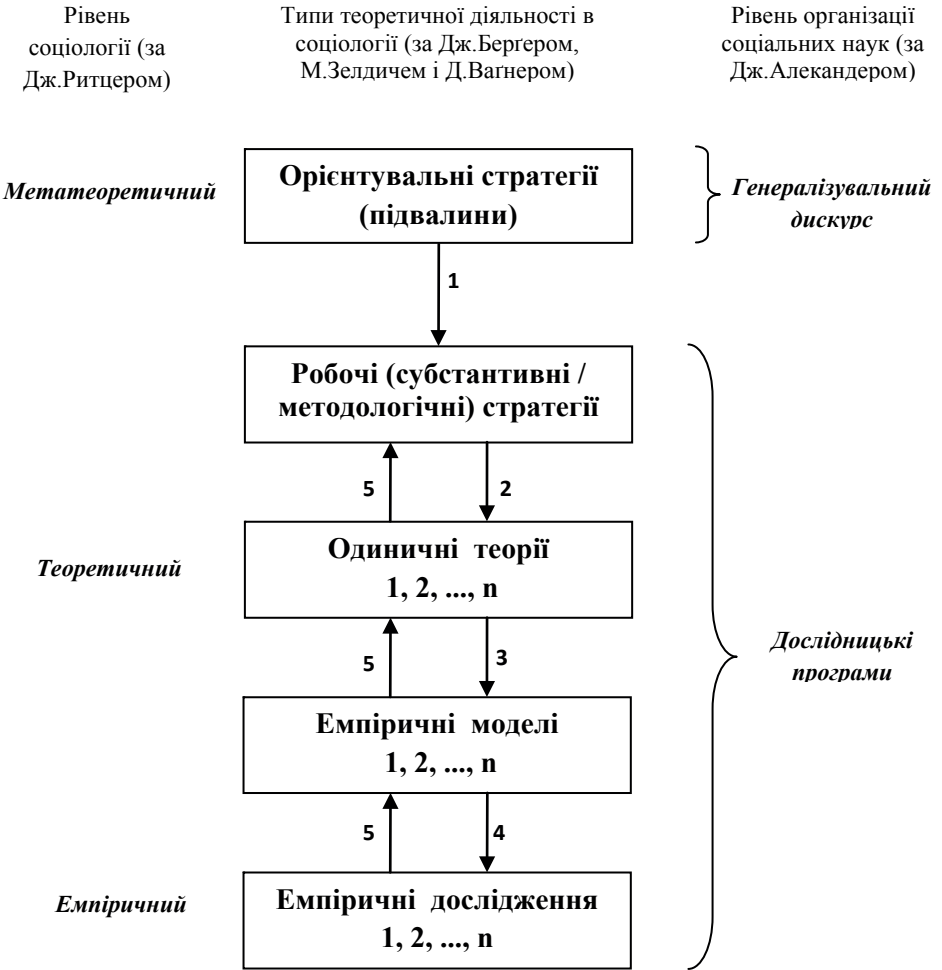
мами в розумінні Т.Куна. Функційним аналогом парадигм у соціологічній науці стенфордські соціологи визначили власне дослідницькі програми загалом¹. На їхню думку, «поєднання специфічних субстантивних та методологічних настанов, стрижневих теоретичних понять та принципів разом із акумульованим ноу-хау та досвідом щодо того, яку інформацію можна, а яку не можна отримати за допомоги методів, що їх досліджують, забезпечує спільнота науковців, які поділяють програму з концептуальними та методологічними ресурсами, яких потребує нормальна наука» (Berger, Willer, Zelditch, 2005: p. 132).

Ще один аспект розроблення теоретичних дослідницьких програм пов'язується із впровадженням теоретично уgruntованих емпіричних моделей для досліджень та аналізу на їх базі теорій: «Такі моделі можуть включати специфікації конкретних прикладів феноменів, які можна моделювати за допомоги понять та принципів теорій у межах програми; вони можуть специфікувати умови, за яких передбачається застосування моделі; вони можуть ідентифікувати методи спостереження та процедури, корисні для застосування моделі; вони можуть задавати способи взаємозв'язку елементів з різних теорій у програмі для подолання складності, яка виявляється в певній ситуації застосування» (Wagner, 2009: p. 4986). Окрім виконання зауважених функцій, емпіричні моделі визнаються вкрай функціональними при оцінюванні теоретичних дослідницьких програм у репрезентації ними специфічних соціальних ситуацій, міри ймовірної корисності цих програм як базису для інтервенцій та змін у конкретних соціальних ситуаціях, а також при ранжуванні ситуацій та феноменів, до яких можна застосувати ці програми.

Визначаючи, як різні типи теоретизування, пов'язані один з одним у контексті дослідницьких програм в соціології, враховують відмінності між ними за їхньою природою, функціоналом, підставами оцінювання результатів та мінливістю. Конфігурація функційних зв'язків між цими типами має ієрархічний профіль (див. рис. 1).

За Дж. Александером, соціальні науки зорганізовані на рівні теоретизування довкола конкурувальних теоретичних традицій, презентованих у генералізувальному дискурсі, а на рівні емпіричного аналізу — довкола дослідницьких програм, що конкурують при розв'язанні нагальних соціальних проблем (Ворона, 2022). При цьому генералізувальний дискурс впливає на дослідницькі програми. Функціонування дослідницької програми полягає у створенні в її рамках необхідних для різних типів теоретичної діяльності спільних контекстів — ціннісно-ідеологічного, субстантивного, методологічного, концептуального, специфікувального та верифікувальних / фальсифікувальних контекстів. Це забезпечує певну ціннісно-ідеологічну, субстантивну, методологічну, концептуальну сумірність робочих стратегій, одиничних теорій та емпіричних моделей у межах дослідницької програми. Звідси й уможливорюється продуктивна взаємоповняльність різних типів теоретичної діяльності у межах програми, а також плідна конкуренція різних версій цих типів у (між)програмних контекстах, що

¹ Огляд аргументації цієї функційної аналогії див. у: (Резнік, 2022: с. 176–182).

Умовні позначення:

цифри позначають різні види впливів: 1 — ціннісно-ідеологічний вплив; 2 — субстантивний та/або методологічний вплив; 3 — концептуальний вплив; 4 — специфікувальний вплив; 5 — верифікувальний / фальсифікувальний вплив;

напрями стрілок вказують локалізацію кінцевих наслідків різних видів впливів: ↓ — забезпечення сумірності та спільного порівняльного контексту; ↑ — верифікація / фальсифікація (перевірка, оцінювання, апробування, прийняття або відхилення).

Рис. 1

Структура зв'язків між основними складниками теоретичної дослідницької програми

має наслідком приріст соціологічного знання. У спільному програмному контексті реінтерпретуються основні функції типів теоретичної діяльності (табл. 6).

Таблиця 6

**Функції типів теоретичної діяльності в межах дослідницької програми
(Wagner, 2009: p. 4986).**

Тип теоретичної діяльності	Функція в межах теоретичної дослідницької програми
Орієнтувальні стратегії (широкі фундаментальні настанови)	Забезпечують ціннісно-ідеологічні припущення, що обґрунтують робочі стратегії.
Робочі стратегії загалом	Найбільшою мірою визначають те, якими мають бути стрижневі ідеї програми, які питання слід порушувати та як їх слід досліджувати в програмних рамках.
Субстантивні робочі стратегії зокрема	Специфікують, як варто визначати та концептуалізувати соціальні феномени, які теоретичні проблеми слід розв'язувати та які концептуальні засоби використовувати при цьому.
Методологічні робочі стратегії зокрема	Специфікують, як слід розбудовувати одиничні теорії та які методологічні засоби використовувати для їх перевірки.
Одиничні теорії	Становлять форму, в якій конститууються згенеровані концептуальні розв'язання досліджуваних питань.
Емпіричні моделі	Специфікують конкретні випадки досліджуваних соціальних феноменів, ідентифікують методи спостереження та процедури вимірювання їхніх виявів.

З цього контекстного погляду, теоретична дослідницька програма розвивається і примножує соціологічне знання шляхом розбудови у своїх рамках нових одиничних теорій. Це відбувається завдяки артикулюванню та вдосконаленню робочих стратегій, які координують розбудову самих теоретичних дослідницьких програм. Утім, самі повноцінні робочі стратегії у теоретичній дослідницькій програмі постають мірою її розбудови: «Насправді артикуляція принаймні деяких елементів робочої стратегії може здійснюватися лише поступово, коли теорії в програмі розвиваються, розширюються та поглиблюють розуміння досліджуваних ідей. ... Таким чином, робочі стратегії зростають та змінюються як частина та узгоджено з теоріями у програмах, які вони скеровують» (Wagner, 2009: p. 4986). Тобто робочі стратегії здійснюють координацію дослідницьких програм, коли забезпечують не лише конкретнішу специфікацію можливостей реалізації фундаментальних настанов орієнтувальних стратегій, а й вдало реагують на успіх або невдачу теорій, розроблених відповідно до їхніх настанов.

Висновки

Типологія теоретичної діяльності в соціології, запропонована Бергером, Зельдичем та Вагнером, стала результатом їхньої творчої соціологічної рецепції Лакатосової методології наукових дослідницьких програм. Ця рецепція не була механічним запозиченням, бо реалізувалася в концептуально-інноваційному

розвитку цієї методології. Зокрема, увиразнення й уточнення змісту поняття наукової дослідницької програми з огляду на теоретичний контекст соціологічної науки було реалізовано за рахунок запровадження й розроблення почасти нових понять окремих типів теоретизування в соціології. Категоризація розмаїття соціологічних практик теоретичної діяльності не тільки суттєво систематизувала дисциплінарні уявлення фахової спільноти соціологів про їхнє теоретизування, а й стала концептуальним знаряддям емпіричного виявлення тенденцій і патернів його поступу. Цей аспект буде предметом наступних дослідницьких пошуків в обраній предметній царині.

Джерела

- Ворона, В. (2022). Соціологія як наукова дисципліна: постпозитивістська концепція Дж. Александера та П. Коломі. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 7–29. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.007>
- Кун, Т. (2001). *Структура наукових революцій*. Київ: Port-Royal.
- Пилипенко, В. (2019). Типи та напрями соціологічного метатеоретизування. В: В. Резнік (ред.), *Соціологічне метатеоретизування: історія та сучасність* (сс. 21–31). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Резнік, В. (2021). Аналіз дослідницьких програм: соціологічний ракурс. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 104–128. <https://doi.org/10.15407/sociology2021.04.104>
- Резнік, В. (2022). Ідеї постпозитивізму у соціології: рецепція Дж. Бергера, М. Зелдича мол. та Д. Вагнера. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 161–185. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.03.161>
- Berger, J. (1974). Expectation States Theory: A Theoretical Research Program. In: J. Berger, Th.L. Conner, M.H. Fisek (Eds.), *Expectation States Theory: A Theoretical Research Program*, (pp. 3–22). Cambridge, MA: Winthrop.
- Berger, J., Wagner, D.G., Zelditch, M., Jr. (1992). A Working Strategy for Constructing Theories: State Organizing Processes. In: G. Ritzer (Ed.), *Metatheorizing*, (pp. 107–123). Newbury Park, CA: Sage.
- Berger, J., Willer, D., Zelditch, M. (2005). Theory Programs and Theoretical Problems. *Sociological Theory*, 23(2), 127–155.
- Cole, S. (2001). Why Sociology Doesn't Make Progress Like the Natural Sciences. In: S. Cole (Ed.), *What's Wrong with Sociology?* (pp. 37–60). New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Jasso, G. (2001). Formal theory. In: I.H. Turner (Ed.), *Handbook of Sociological Theory* (pp. 37–68). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Maines, D.R., Molseed, M.J. (1986). Obsessive Discoverer's Complex and the «Discovery» of Growth in Sociological Theory. *American Journal of Sociology*, 92(1), 158–164.
- Seidman, S. (1986). Is There Theoretical Growth in Sociology? Comment on Wagner and Berger. *American Journal of Sociology*, 92(1), 164–168.
- Szmatka, J., Mazur, J. (1996). Orienting Strategies, Working Strategies and Theoretical Research Programs in Social Exchange Theory. *Polish Sociological Review*, 115, 265–288.
- Wagner, D.G., Berger, J. (1985). Do Sociological Theories Grow? *American Journal of Sociology*, 90(4), 697–728. <https://doi.org/10.1086/228142>
- Wagner, D.G., Berger, J. (1986). Programs, Theory, and Metatheory. *American Journal of Sociology*, 92(1), 168–182.
- Wagner, D.G. (2007). The Limits of Theoretical Integration. *Social Justice Research*, 20(3), 270–287. <https://doi.org/10.1007/s11211-007-0045-9>
- Wagner, D.G. (2009). Theoretical Research Programs. In: G.Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (pp. 4984–4987). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Zelditch, M., Jr. (1979). Do Multiple Strategies Converge? *Society*, 16(5), 25–30.

Zelditch, M., Jr. (1991). Levels of Specificity within Theoretical Strategies. *Sociological Perspectives*, 34(3), 303–312.

Zelditch, M., Jr. (1992). Problems and Progress in Sociological Theory. *Sociological Perspectives*, 35(3), 415–431.

Отримано 29.03.2023

References

Berger, J. (1974). Expectation States Theory: A Theoretical Research Program. In: J. Berger, Th.L. Conner, M.H. Fisek (Eds.), *Expectation States Theory: A Theoretical Research Program*, (pp. 3–22). Cambridge, MA: Winthrop.

Berger, J., Wagner, D.G., Zelditch, M., Jr. (1992). A Working Strategy for Constructing Theories: State Organizing Processes. In: G. Ritzer (Ed.), *Metatheorizing*, (pp. 107–123). Newbury Park, CA: Sage.

Berger, J., Willer, D., Zelditch, M. (2005). Theory Programs and Theoretical Problems. *Sociological Theory*, 23(2), 127–155.

Cole, S. (2001). Why Sociology Doesn't Make Progress Like the Natural Sciences. In: S. Cole (Ed.), *What's Wrong with Sociology?* (pp. 37–60). New Brunswick, NJ: Transaction Books.

Jasso, G. (2001). Formal theory. In: I.H. Turner (Ed.), *Handbook of Sociological Theory* (pp. 37–68). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Kuhn, T.S. (2001). *The Structure of Scientific Revolutions*. [Ukrainian]. Kyiv: Port-Royal. [=Кун 2001].

Maines, D.R., Molseed, M.J. (1986). Obsessive Discoverer's Complex and the «Discovery» of Growth in Sociological Theory. *American Journal of Sociology*, 92(1), 158–164.

Pylypenko, V. (2019). Types and directions of sociological metatheorizing. [In Ukrainian]. In: V. Reznik (Ed.), *Sociological Metatheorizing: History and Present Day* (pp. 21–31). Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Пилипенко 2019].

Reznik, V. (2021). Analysis of research programs: a sociological perspective. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 104–128. <https://doi.org/10.15407/sociology2021.04.104>. [=Резнік 2021].

Reznik, V. (2022). Ideas of postpositivism in sociology: the reception by J. Berger, M. Zelditch Jr. and D.G. Wagner. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 161–185. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.03.161>. [=Резнік 2022].

Seidman, S. (1986). Is There Theoretical Growth in Sociology? Comment on Wagner and Berger. *American Journal of Sociology*, 92(1), 164–168.

Szmatka, J., Mazur, J. (1996). Orienting Strategies, Working Strategies and Theoretical Research Programs in Social Exchange Theory. *Polish Sociological Review*, 115, 265–288.

Vorona, V. (2022). Sociology as a scientific discipline: the post-positivist conception of J. Alexander and P. Kolomi. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 7–29. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.007> [=Ворона 2022].

Wagner, D.G. (2007). The Limits of Theoretical Integration. *Social Justice Research*, 20(3), 270–287. <https://doi.org/10.1007/s11211-007-0045-9>

Wagner, D.G. (2009). Theoretical Research Programs. In: G.Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (pp. 4984–4987). Malden, MA: Blackwell Publishing.

Wagner, D.G., Berger, J. (1985). Do Sociological Theories Grow? *American Journal of Sociology*, 90(4), 697–728. <https://doi.org/10.1086/228142>

Wagner, D.G., Berger, J. (1986). Programs, Theory, and Metatheory. *American Journal of Sociology*, 92(1), 168–182.

Zelditch, M., Jr. (1979). Do Multiple Strategies Converge? *Society*, 16(5), 25–30.

Zelditch, M., Jr. (1991). Levels of Specificity within Theoretical Strategies. *Sociological Perspectives*, 34(3), 303–312.

Zelditch, M., Jr. (1992). Problems and Progress in Sociological Theory. *Sociological Perspectives*, 35(3), 415–431.

Received 29.03.2023

ВОЛОДИМИР РЕЗНІК

Теоретизування в соціології: постпозитивістська типологія Дж. Бергера, М. Зелдича мол. та Д. Вагнера

У цій статті презентовано експлікацію постпозитивістської типології теоретизування в соціології. Дж. Бергер, М. Зелдич та Д. Вагнер аргументували цю типологію у низці своїх публікацій. Вони вирізнили такі типи: одиничні теорії соціальних феноменів, теоретичні / орієнтувальні стратегії, робочі субстантивні / методологічні стратегії розбудови теорій, теоретичні дослідницькі програми, емпіричні моделі. Були визначені функції кожного з цих типів в межах теоретичної дослідницької програми. Орієнтувальні стратегії є широкими фундаментальними настановами, що забезпечують ціннісно-ідеологічні припущення для обґрунтування робочих стратегій дослідження. Робочі стратегії визначають те, якими мають бути стрижневі ідеї дослідницької програми, які питання слід порушувати дослідникам та як їх слід досліджувати в програмних рамках. Зокрема, субстантивні робочі стратегії специфікують, як належить визначати та концептуалізувати соціальні феномени, які теоретичні проблеми слід розв'язувати та які концептуальні засоби використовувати при цьому. Методологічні робочі стратегії специфікують, як слід розбудовувати одиничні теорії та які методологічні засоби використовувати для їх перевірки. Одиничні теорії становлять форму, в якій конституються згенеровані концептуальні розв'язання досліджуваних питань. Емпіричні моделі специфікують різні випадки досліджуваних соціальних феноменів, ідентифікують методи спостереження та процедури вимірювання їхніх виявів. У межах наукової дослідницької програми різні типи теоретизування взаємодіють і доповнюють один одного. Приріст соціологічного знання вважається наслідком цієї взаємодії та взаємного доповнення. У підсумку Бергер, Зелдич та Вагнер суттєво розширили зміст поняття наукової дослідницької програми у теоретичному контексті соціологічної науки. Постпозитивістська типологія соціологічного теоретизування стала концептуальним знаряддям емпіричного виявлення тенденцій і патернів теоретичного зростання в соціології.

Ключові слова: постпозитивізм, наукова парадигма, теорія, метатеорія, теоретична стратегія, дослідницька програма, емпіричне дослідження

VOLODYMYR REZNIK

Theorizing in sociology: postpositivist typology of J. Berger, M. Zelditch Jr. and D. Wagner

The article presents an explication of the post-positivist typology of theoretical activity in sociology. J. Berger, M. Zelditch and D. Wagner argued for this typology in a set of their publications. They distinguished such types: unit theories of social phenomena, theoretical / orienting strategies, working substantive / methodological strategies for theories construction, theoretical research programs, empirical models. The functions of each of these types were determined within the framework of the theoretical research program.

Orienting strategies are broad fundamental directives that provide value-ideological assumptions for the justification of working research strategies. Working strategies define what the core ideas of the research program should be, what questions should be raised by researchers and how they should be investigated within the program framework. In particular, substantive working strategies specify how social phenomena should be defined and conceptualized, what theoretical problems should be solved,

and what conceptual tools should be used in doing so. Methodological working strategies specify how unit theories should be developed and what methodological tools should be used to test them. Unit theories are the form in which generated conceptual solutions to researched questions are constituted. Empirical models specify various cases of the studied social phenomena, identify methods of observation and procedures for measuring their manifestations. Within a scientific research program, different types of theorizing interact and complement each other. The growth of sociological knowledge is considered a consequence of this interaction and mutual complementation. As a result, Berger, Zelditch and Wagner significantly expanded the meaning of the concept of a scientific research program in the theoretical context of sociological science. The post-positivist typology of sociological theorizing has become a conceptual tool for empirically identifying trends and patterns of theoretical growth in sociology.

Keywords: *postpositivism, scientific paradigm, theory, metatheory, theoretical strategy, research program, empirical research*